

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВОСТІ

УДК 338.3

Ляшок Н. Ю.

ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ

Проведено аналіз особливостей функціонування та розвитку промислових підприємств України в умовах економічних криз. Виділено основні риси та види економічних криз, що мають найсуттєвіший вплив на розвиток підприємств машинобудівного комплексу. Встановлено, що саме у період кризи необхідним та ефективним є розвиток людського капіталу.

Ключові слова: економічна криза, вид кризи, підприємство, людський капітал.

The analysis of functioning features and development industrial enterprises of Ukraine is conducted in the conditions of economic crises. Basic lines and types of economic crises that have the most substantial influence on development of machine-building enterprises complex are distinguished. It is set that exactly in a period a crisis a necessity and effective is development of human capital.

Keywords: economic crisis, type of crisis, enterprise, human capital.

Сучасний стан розвитку наукової управлінської думки характеризується наявністю значної кількості досліджень категорії людського капіталу, умов і засобів його формування, розвитку і використання. Розкриття цих питань висвітлено у роботах таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: Т. Шульц, Г. Беккер, Дж.Мінсер, Дж. Коулман, О.Амоша, Е.Лібанова, О.Онiкiєнко, Н.Лук'янченко, М.Бухалков, М.І. Хромов, В.П. Антонюк, О.А. Гришина, О.Г. Голіченко, Ю.А. Корчагін, В. Щетинін, Л.Б. Владикіна, О.В. Кендюхов та ін. Однак, питання проблем використання і розвитку людського капіталу в умовах економічних кризи залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є обґрунтування необхідності розвитку людського капіталу промислових підприємств в умовах економічних криз.

Для досягнення поставленої мети необхідним є проведення аналізу особливостей функціонування та розвитку промислових підприємств України в умовах економічних криз. Це надасть можливість виділення основних рис та видів економічних криз, що мають найсуттєвіший вплив на розвиток підприємств машинобудівного комплексу.

Економічні кризи відображають гострі суперечності в економіці країни чи економічному стані окремих підприємств. Це кризи надвиробництва, падіння продажів, протиріч у взаємодії економічних агентів ринку, кризи неплатежів, ресурсні кризи, втрати конкурентних переваг. Основними факторами економічної кризи є скорочення загального обсягу промислового виробництва, виробничих потужностей, зростання рівня інфляції, гіперінфляція, зниження ВВП, зовнішньоторговельного обороту, падіння курсів цінних паперів, зниження інноваційної активності підприємств, зростання числа банкрутств підприємств і т.д. [1].

Аналіз макроекономічної ситуації в Україні за період з моменту проголошення її незалежності вказує на деформованість структури виробництва, що забезпечило високі темпи зниження виробництва і призвело до економічної кризи. Виробництво промислової продукції у 1993 р. знизилося на 21%, місячна інфляція складала понад 75% і вважалася найвищою у світі. Так, за 1990-1994 рр. ВВП України скоротився практично на 58%. Це було викликано тим, що Україна успадкувала від СРСР такі риси, як: монополізм, екстенсивний шлях розви-

тку, диспропорційність, для подолання яких необхідним був тривалий час. Науково-технічна і технологічна відсталість, а також низька конкурентоспроможність не дозволили швидко інтегруватися у міжнародний розподіл праці. Для промисловості України характерна висока енергоємність виробництва і залежність від держав-постачальників енергоресурсів. Тільки у кінці 20 ст., у 2001-2002 рр. вдалося стабілізувати економіку і навіть досягти її деякого зростання. Так, за 2001 р. у порівнянні з 2000 р. обсяг валового продукту зріс на 9,1%, промислового виробництва – на 14,2%, сільськогосподарського виробництва – на 9,9% [2].

В українській економіці, яка впродовж 2001-2008 рр. демонструвала позитивну динаміку, водночас спостерігалися порушення макроекономічної рівноваги, оскільки зростання не було обумовлено довгостроковими факторами. Економічне зростання стало не результатом системних внутрішніх реформ, а наслідком впливу сприятливих чинників короткострокового характеру. Щорічні темпи приросту ВВП коливалися від 5,9% у 2000 р. і 5,2% у 2002 р. до 12,1% у 2004 р. і мали хвильовий характер протягом 2005-2009 рр. [2]. Зростання української економіки у 2001-2008 рр. було обумовленим впливом факторів з боку попиту: сприятлива кон'юнктура на зовнішніх ринках металургійної та хімічної промисловості – основних товарних груп українського експорту, що дало основу формування в Україні експортно орієнтованої моделі економічного зростання; проведення приватизації великих інвестиційно привабливих комплексів за низькою номінальною вартістю активів зумовило зростання обсягів інвестицій, зростання прибутку суб'єктів господарювання стало однією з причин збільшення інвестиційного попиту [3].

Виникнення економічної кризи в Україні стало очевидним восени 2008 р. після погіршення ряду економічних показників та повідомлень про фінансові проблеми ряду провідних комерційних банків країни. Так, ЗМІ повідомляли про істотне скорочення попиту на залізо і сталь, що призвело до зменшення обсягів експорту та надходження валюти в українську економіку.

З метою стабілізації фінансового ринку та допомоги комерційним банкам, в період кризи 2008-2009 рр. Національний банк України залучив 16,5 млрд. дол. США кредиту від Міжнародного валютного фонду. Опитування керівництва провідних іноземних інвестиційних компаній, яке було проведено в 2009 р. дослідним центром компанії Appleton Mayer, показало значне погіршення інвестиційного клімату в Україні. Так, за даними дослідження, 69% керівників іноземних інвестиційних компаній не збиралися найближчим часом вивчати питання інвестування в економіку України. При цьому 34% іноземних інвестиційних компаній, які вже працювали у країні, збиралися припинити свою діяльність в Україні, а 26% - заморозити свої проекти [3].

Аналіз ринку праці в Україні за період 2008-2009 рр. показує, що рівень безробіття економічно активного населення працездатного віку в середньому становить 1,8%, навантаження на 1 робоче місце збільшилася на 7-8 осіб. Динаміка попиту на робочу силу за деякими видами економічної діяльності показує, що у промисловості у 2009 р. потреба становила – 620 осіб, що на 42,5% менше, ніж у 2008 р., у сфері торгівлі – у 2009 р. – 148 осіб, що на 10,4% більше, ніж у 2008 р., у освіті – у 2009 р. – 40 осіб, що на 62% менше ніж у 2008 р. Таким чином, спостерігалася тенденція коливання загального попиту на робочу силу за видами економічної діяльності.

Ще однією характерною рисою кризи 2008-2009 рр. було те, що для збереження людського капіталу дуже широко використовувалася неповна зайнятість. Зазначені тенденції на ринку праці також впливали на рівень і на структуру оплати праці персоналу. Індекс номінальної заробітної плати у 2009 р. склав 105,9% порівняно з 133,7% у 2008 р, а реальної – 90,6% у порівнянні з 106,2% у 2008 р. В Україні сума невиплаченої заробітної плати на 1

серпня 2009 склала 1559 млн. грн. [5]. Найбільше заборгували працівникам машинобудівної, металургійної, транспортної та аграрної сфер [10].

Дослідження кризових процесів в економіці за період 2008-2009 рр. дозволило зробити такі висновки [2]: основа наростання макрофінансової нестабільності в Україні міститься насамперед у здійснюваній в попередні періоди економічній політиці; світова фінансова криза наклалася в Україні на фазу посилення внутрішньої політичної кризи, що викликало різке загострення структурних диспропорцій національної економіки; експорто-орієнтована модель економічного росту з переважанням низько технологічного експорту виявилась вельми вразливою щодо раптових змін кон'юнктури на світових ринках; негативні зовнішні чинники було посилено зниженням внутрішнього попиту на продукцію вітчизняної промисловості з боку як населення, так і державного та приватного секторів; вплив кризових явищ на становище соціальної сфери пов'язано із скороченням фінансування соціальних статей. У період кризи виявилися структурні недоліки вітчизняного ринку праці та системи соціального захисту. Таким чином, неузгодженість в період кризи в Україні попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці вивела на перший план певний спектр проблем у використанні людського капіталу.

На основі проведеного аналізу виявлено негативні тенденції у використанні людського капіталу як на макrorівні, так і на рівні підприємств в умовах економічної кризи 2008-2009 рр. [4]:

1) на рівні держави: збільшилася кількість незайнятих громадян, які перебувають на обліку у Державній службі зайнятості, підвищився рівень безробіття економічно активного населення, внаслідок чого збільшилася навантаження на одне вільне робоче місце, відбувалося коливання попиту та пропозиції робочої сили в залежності від сфери трудової діяльності ;

2) на рівні підприємств і організацій: скорочення кількості працівників підприємств і організацій, збільшення кількості підприємств і організацій, де використовується неповний робочий день (тиждень) і збільшення кількості працівників, яким надавалися адміністративні відпустки, загострення ситуації в сфері розрахунків з працівниками.

Вказані тенденції на ринку праці супроводжувалися зниженням інноваційної активності вітчизняної економіки, а в першу чергу – промислових підприємств. Найбільш гостро це позначилося на діяльності підприємств машинобудівної галузі, що пов'язано з ростом цін на енергоресурси.

Машинобудування є однією з провідних галузей промисловості, де зосереджено 20% основних засобів промисловості та виробництво інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості. Машинобудування є однією з галузей промисловості Україна, яка найбільше постраждала внаслідок світової фінансово-економічної кризи. Обсяги виробництва машинобудівної продукції у 2009 р. по відношенню до 2008 р. скоротилися на 44,9%, реалізованої продукції – на 29,5%. Певне відновлення, яке відбулося у 2010 р., досі не забезпечило досягнення передкризового рівня.

Відновлення докризових обсягів виробництва машинобудівної промисловості не відбулося в результаті залежності машинобудівних підприємств і споживачів їхньої продукції від доступу до кредитних ресурсів, повільного введення в дію основних фондів, низького рівня інвестиційної та інноваційної активності машинобудівних підприємств.

Однією з основних причин падіння обсягів реалізованої продукції в основних підгалузях машинобудівної промисловості є також повільне введення нових основних фондів. Так, у 2009 р. у машинобудівній промисловості було введено в дію нових основних засобів на суму 3062 млн. грн, тоді як цей показник за аналогічний період для харчової промисловості склав 7071 млн. грн, металургійної – 5431 млн. грн. Відбулося значне скорочення інвестицій в ос-

новний капітал машинобудівної промисловості, яке складало у 2009 р. порівняно з 2008 р. 57,6%. У 2010 р. інвестиції в основний капітал машинобудівної промисловості зросли на 23,5% порівняно з 2009 р., але їх обсяги не досягли рівня 2007 р. При цьому знижувалась інноваційна активність підприємств машинобудування, що негативно вплинуло на конкурентоспроможність товарів. Якщо у 2007 р. кількість інноваційно активних підприємств у машинобудівній промисловості становила 23,3% від їх загальної кількості, то у 2008 р. вона скоротилася до 21,2%, а у 2009 р. – до 21,1% [2].

Під час кризи відбулося падіння обсягів зовнішньої торгівлі товарами основних підгалузей машинобудівної промисловості. У 2010 р. зростання експорту продукції машинобудування відновилося і склало 25% до 2009 р. Основним фактором зростання було збільшення експорту транспортних засобів в результаті поліпшення економічної ситуації в країнах СНД (основних імпортерів продукції вітчизняного машинобудування). Найбільшим споживачем товарів української машинобудівної промисловості є Російська Федерація. Україна знаходиться в значній залежності від імпорту продукції машинобудування. Так, загальне зростання обсягів імпорту товарів машинобудівної промисловості в 2010 р. по відношенню до 2009 р. становило 39,9% [6].

Країни-лідери з виробництва машинобудівної продукції застосовують різні механізми для відновлення виробництва і забезпечення міжнародної конкурентоспроможності машинобудівної продукції. Випереджаючий вихід з кризи машинобудівних підприємств інших країн посилять такі ризики для вітчизняних машинобудівних підприємств: зростання імпорту в Україну більш конкурентоспроможної машинобудівної продукції через відновлення споживчого попиту з боку реального сектору і домогосподарств за умов поліпшення кредитування і стабілізації фінансової системи, витіснення вітчизняних виробників машинобудівної промисловості з внутрішнього ринку і скорочення їх частки на світових ринках в результаті нездатності швидко адаптуватися до змін світової кон'юнктури; поглиблення науково-технологічного відставання виробництва на підприємствах вітчизняного машинобудування від світових лідерів, «консервування» застарілих технологічних укладів [6].

Однією з основних проблем розвитку вітчизняного машинобудівного комплексу є низька конкурентоспроможність продукції на світових ринках у результаті цінового фактора. При високій якості продукції українськими підприємствами машинобудування підтримуються високі ціни на неї у порівнянні із зарубіжними конкурентами. Це знижує ступінь привабливості вітчизняної продукції як на зовнішніх, так і на внутрішньому ринках. Одним із чинників високого рівня цін вітчизняної машинобудівної продукції є недостатній рівень оновлення технічної бази виробництва. На більшості машинобудівних підприємств спостерігається тенденція морального старіння устаткування. Низький ступінь оновлення основних фондів у машинобудуванні вимагає додаткових ресурсних витрат у процесі виробництва, що впливає на ціну продукції.

Таким чином, проведений аналіз підтвердив, що в умовах кризи найбільш посилилася проблема підвищення конкурентоспроможності вітчизняної машинобудівної продукції на світовому і внутрішньому ринках, що є неможливим без інноваційного розвитку підприємств галузі. Першочерговим завданням має стати заміна застарілого обладнання прогресивним і найменш енергоємним. Технічне переозброєння машинобудівних підприємств може стати головним вектором підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції за рахунок зниження енергоємності виробництва при підвищенні якості. Обмеженням цього виступає те, що керівництвом більшості машинобудівних підприємств не проводиться оцінка можливостей економії при введенні прогресивного інноваційного обладнання. Процес оновлення основних фондів у машинобудуванні може пройти максимально ефективно, якщо при цьому правильно і своєчасно впроваджувати інноваційні технології. Особливо важливим є плану-

вання періоду введення в експлуатацію нового обладнання. Це пов'язано з необхідністю навчання персоналу особливостям роботи на інноваційному обладнанні. Проведений аналіз показав, що підприємства вітчизняного машинобудівного комплексу в значній мірі залежать від зміни цін на енергоресурси і цін на сировину. Найбільш дана тенденція посилюється в умовах економічних криз, передбачення яких може надати підприємству часовий інтервал для підготовки до кризи. Таке передбачення має здійснюватися систематично. Це дозволить у сприятливих економічних умовах інвестувати кошти в інноваційне обладнання та розвиток людського капіталу, що забезпечить стійкість машинобудівних підприємств до кризових ситуацій, пов'язаних з підвищенням цін на енергоресурси.

Кризи іманентно притаманні еволюції будь-якої системи. Питання полягає в тому, що треба робити до і під час кризи, щоб після кризи економіка продовжувала позитивний розвиток. Виходячи з цього, виділяється три типи криз: криза 1-го типу існує в підсистемах, тобто в окремих галузях економіки; криза 2-го типу – це криза системи в цілому, але при збереженні її сутності, 3-го типу – криза системи в цілому зі зміною її сутності. Реакції на світову кризу 2008 р. економік різних країн якісно відрізнялися. У країнах, що розвиваються – це була криза 1-го типу. Так, у Китаї – це була криза 2-го типу першої фази. Для США – це криза 2-го типу другої фази. Росії та Україні вдалося уникнути кризи 3-го типу [7]. В залежності від характеру економічних спадів, охоплення ними різних сфер або галузей народного господарства розрізняють такі види економічних криз [8]: циклічні, проміжні, структурні, часткові, галузеві, сезонні та світові. Згідно з економічною теорією, класичний цикл суспільного відтворення складається з чотирьох фаз: спад, депресія, поживлення (відновлення), підйом (активізація інноваційної діяльності). При цьому активізація інноваційної діяльності позначається на фазі підйому, але у роботах [14, 16] доведено, що це є можливим і в умовах економічних криз.

З урахуванням різноманіття причин виникнення циклів вченими економістами пропонуються такі різновиди циклів: Кондратьєва (40-60 років, основна передумова – науково-технічний прогрес та інноваційна діяльність); Кузнеця (20 років, визначальний чинник – зміна галузевої структури і структури відтворення); Жуглера - (7-11 років, результат взаємодії грошово-кредитних чинників); Кітчина (3-5 років, пов'язаний з динамікою запасів товарно матеріальних цінностей на підприємствах, від 1-го до 12 років господарські цикли пов'язані з коливанням інвестиційної активності).

Цикли Кітчина – це короткострокові економічні цикли з характерним періодом 3-5 р. В рамках циклу Кітчина відбувається порушення та відновлення ринкової рівноваги попиту та пропозиції товарів на ринку, якому відповідає певний рівень і співвідношення ринкових цін.

Таким чином, друга хвиля кризи чи друга криза знижувальної хвилі шостого К-циклу за прогнозами планується на період 2012-2015 рр., коли цикли Жуглера, Кузнеця і Кондратьєва будуть знаходитися ще в стані депресії, а цикл Кітчина знову увійде в фазу рецесії. Саме в період цієї кризи можна очікувати обвал нафтових цін. Приблизно, раз на півстоліття входження у фазу падіння відразу чотирьох економічних циклів різної тривалості збігається за часом і виникає ефект резонансу. Так, у 2007-2008 рр. виник ефект резонансу, коли у циклах: Кітчина, Жуглера, Кузнеця і Кондратьєва практично одночасно були пройденими верхні пікові точки розвитку, і почалася фаза спаду. Таким чином, згідно з аналітичними прогнозами циклічного розвитку криза виступає системо-утворюючим фактором для економіки [15].

Основні риси сучасного світового фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. обумовлені тим, що він мав місце в умовах глобалізації, негативні особливості якої багато в чому визначили глибину і масштаби кризових явищ у світі. При цьому, як зазначає професор Р. Буайе, один з керівників Національного центру наукових досліджень Франції, фінанси стали переважати над реальною економікою. Це зумовило принципово новий характер світо-

вої фінансово-економічної кризи. Вона не просто чергова циклічна, вона структурна [9]. Можна відзначити деякі основні риси цієї структурної кризи. По-перше, вона є наслідком штучного перебільшення ролі фінансового сектору в економічній системі розвинених країн і у світовій економіці в цілому. По-друге, в умовах глобального фінансового ринку фінансові потоки і трансакції виявилися в значній мірі поза контролем держави, а фінансові інститути обслуговували головним чином інтереси своєї верхівки всупереч суспільним потребам [10, 11].

В умовах жорсткої конкуренції на світовому ринку товарів і послуг перемогу забезпечують наукомісткі технологічні інновації. І саме криза є стимулом для переозброєння економіки та зміни її структури на базі новітніх технологій. Успішна реалізація інноваційного шляху виходу з кризи багато в чому залежить від таких факторів, як масштаб інвестицій в наукові дослідження і розробки (НДР), наявність висококваліфікованих кадрів вчених і фахівців та ефективно діючих правових та організаційних інститутів, що формують національну інноваційну систему країни.

Враховуючи проведений аналіз динаміки розвитку економіки та особливостей функціонування промислових підприємств України, можна зробити висновок, що у 1992 р. у промисловості була криза недовиробництва, а криза 2008 р. – мала як циклічний, так і структурний характер. Для підприємств машинобудівної галузі вона більшою мірою проявилася як ресурсна криза, пов'язана з ростом цін на енергоресурси і сировину.

Однією з найголовніших проблем є те, що системи управління більшості підприємств призначені для функціонування у стабільних умовах, коли система працює за принципом коригування відхилень. В умовах економічної кризи така практика себе не виправдовує. У цей момент потрібні чіткі управлінські рішення [12]. Для того щоб успішно функціонувати в умовах економічної кризи, підприємствам необхідний певний набір методів управління, використання яких допоможе впоратися з новими нестандартними завданнями, що постійно виникають в умовах економічної кризи [13].

Умови економічної кризи значним чином вплинули на зниження інноваційної активності вітчизняних промислових підприємств, у першу чергу, машинобудівних. У період кризи в промисловості проводилася політика, спрямована на виживання підприємств, а не на інноваційний розвиток. При цьому не приділялося значної уваги питанням розвитку людського капіталу. В умовах економічних криз керівництвом промислових підприємств не ставилося завдання розвитку людського капіталу, бо не розглядалася можливість інноваційного розвитку в кризовій ситуації, а більш актуальними були проблеми виживання економіки. Така ситуація негативно позначилася на економіці країни в цілому і на стані розвитку вітчизняного промислового комплексу у посткризовий період. Пріоритети розвитку вітчизняної промисловості повинні бути пов'язані зі зміною місця нашої країни на міжнародному ринку праці як власника передових технологій як мінімум в декількох секторах.

Доцільно висунути гіпотезу, під якою необхідно розуміти частково обґрунтоване припущення про сутність і закономірності розвитку того чи іншого процесу, який тимчасово приймається за дійсне.

Базовою умовою висунення гіпотези є доведена у роботі [14] ідея відносно того, що в умовах ресурсної економічної кризи доцільним є оновлення основних виробничих фондів шляхом введення прогресивного високотехнологічного обладнання на заміну морально застарілому. Для того, щоб забезпечити своєчасне введення в експлуатацію нового обладнання, необхідна підготовка людського капіталу до впровадження інноваційних технологій в умовах кризи. Це вимагає прогнозування кризових ситуацій, пов'язаних зі зміною цін на енергоресурси, проведення оцінки економічної доцільності заміни обладнання і розвитку людського капіталу з метою його ефективного використання в умовах кризи.

Основою гіпотези є міжнародний позитивний досвід ефективного використання людського капіталу в кризових умовах, а також доказ російськими вченими можливості інноваційного розвитку в умовах кризи. Обмеженням можливості впровадження у практику господарювання вітчизняних підприємств базисних положень гіпотези є низький рівень розвитку людського капіталу промислових підприємств та неефективність системи управління персоналом в умовах кризи, а також відсутність системності у прогнозуванні кризових тенденцій, що обмежує можливості підприємств щодо підготовки до впровадження інновацій; припущення, висунуте для підтвердження гіпотези полягає в тому, що кризові умови створюють передумови для розвитку та ефективного використання людського капіталу промислових підприємств з метою активізації інноваційної діяльності.

Таким чином, впровадження інноваційного обладнання необхідно здійснювати при підвищенні цін на енергоресурси, тобто у період ресурсної кризи. Важливою є своєчасність визначення типу, виду, циклу і фази економічної кризи з метою вибору найбільш ефективних методів управління людським капіталом для забезпечення його розвитку, що направлено на підвищення інноваційної активності та забезпечення стійкості функціонування промислових підприємств.

Література

1. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
2. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
3. Фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Фінансовоекономічна_криза_2008_року_в_Україні.
4. Островерхов В. Використання зарубіжного досвіду для вдосконалення концепції зайнятості України в умовах кризи / В. Островерхов // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України: науковий журнал. – Тернопіль: Економічна думка. – 2009. – Вип. 14. – С.62-65.
5. Колесник О.А. Проблеми використання людського капіталу в умовах економічної кризи: регіональні аспекти [Електронний ресурс] / О.А. Колесник. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>.
6. Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового віднолення: аналіт. доп. / О.В. Собкевич, А.І. Сухоруков, В.Г. Савенко, С.Л. Воробійов, [та ін.]; за заг.ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 112 с.
7. Шварцман М.М. Теории экономических кризисов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mce.su/rus/archive/mce17/sect286/doc62257>.
8. Фролова Т.А. Макроэкономика: конспект лекций / Т.А. Фролова. – Таганрог: ТРТУ, 2006. – 245 с.
9. Boyer R. La crise des subprimes en perspective historique / R. Boyer // Revue de la regulation. – 2009. – №5. – P.167-175.
10. Рынок труда: реакция на кризис (по материалам зарубежных стран) / Ф.Э. Бурджалов, Н.В. Гоффе, И.В. Гришин и др.; под ред. Ф.Э. Бурджалова, Е.Ш. Гонтмахера. – М.: МЭМО, РАН, 2011. – 185 с.
11. Hickel R. Plädoyer für einen regulierten Kapitalismus / R. Hickel // Aus Politik und Zeitgeschichte. – 2009. – № 20.- P.154-168.
12. Фінансово-економічна криза в Україні [Електронний ресурс]]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_ANR_2010/Economics/3_57113.doc.htm.
13. Таратута Л.В. Разработка методики учета материальных затрат на предприятиях металлургического профиля в условиях нестабильности рынка [Электронный ресурс] / Л.В. Таратута, К.В. Таратута. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Metalurg/2009_19/pdf/METALURG_19_30.pdf/.
14. Клочков В.В. Взаимное влияние экономических кризисов и инновационного развития наукоемкой промышленности / В.В. Клочков // Экономика и математические методы. – 2011. – №3, т.47. – С.117-123.
15. Промышленная политика европейских стран = IndustrialpolicyoftheEuropeanountries/ [под ред. Н.В. Говоровой.]. – М. : Ин-т Европы РАН: Рус. сувенир, 2010. – 214 с. – (Доклады Института Европы = ReportsoftheInstituteofEurope / Учреждение Российской акад. наук, Ин-т Европы РАН; № 259.
16. Юсим В. Первопричина мировых кризисов / В. Юсим // Вопросы экономики. – 2009. – №1. – С. 28-39.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Лепю Р.М., 06.03.2012 р.

Надійшла до редакції
18.03.2012 р.